

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Breken met het verleden (De Derde Weg Voorbij (2))

Keulen, S.; Kroeze, R.

Publication date

2010

Document Version

Final published version

Published in

Socialisme en Democratie

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Keulen, S., & Kroeze, R. (2010). Breken met het verleden (De Derde Weg Voorbij (2)). *Socialisme en Democratie*, 67(3), 54-62.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Breken met het verleden

SJOERD KEULEN & RONALD KROEZE

‘Wat ik vanavond beoog te doen, is de Derde Weg een plek te geven in de ontwikkeling van het sociaal-democratisch gedachtengoed’, zo vertelt Wouter Bos in de inleiding van zijn Den Uyl-lezing. Want — zo had hij even daarvoor gesteld — ‘de vermaledijde Derde Weg is zeker een biecht waard, maar verdient ook een begripvolle herwaardering’. In het pleidooi dat volgt schaarst Bos de waardering voor de Derde Weg en haar oplossingen onder ‘mainstream sociaal-democratie, niet meer en niet minder’. Anders hadden Paul Kalma en Jan Pronk — PvdA’ers uit onverdachte hoek — toch ook nooit kunnen bijdragen aan de doorbraak van het Derde Weg-denken in Nederland, stelt Bos.¹

Het overlaten van steeds meer publieke taken aan de markt werkt echter niet (meer), concludeert hij aan het einde van zijn lezing. ‘Ik ben er gaandeweg van overtuigd geraakt dat het soms makkelijker en beter is om publieke belangen voor de markt af te schermen dan te pogen de markt te temmen teneinde de publieke belangen niet te schaden. Deze lijn staat haaks op het gangbare model van toezicht. Publieke belangen fungeren dan als randvoorwaarden waarbinnen de markt haar gang mag gaan met een machtige toezichthouder die zorgt dat het goed loopt.

Over de auteur Sjoerd Keulen is promovendus aan de Universiteit van Amsterdam. Ronald Kroeze is docent en promovendus aan de Vrije Universiteit van Amsterdam. Gezamenlijk werken zij aan een onderzoek naar de geschiedenis van leiderschap in politiek, bedrijfsleven en overheid tussen 1980 en 2010.

Noten zie pagina 61

Ik vind dat model in toenemende mate naïef. Perfect toezicht is een illusie.²

Bos’ intentie is om met een nieuw verhaal — waarin de overheid een stevigere rol krijgt toebedeeld — de partijleden te inspireren. Politici die op een dergelijke wijze breken met het verleden, zullen hier in het algemeen alleen in slagen — zo zullen wij betogen — als zij voldoende rekening houden met de ‘gedeelde ervaringsruimte’ van waaruit anderen — partijgenoten, kiezers, pers — het verleden bezien waar afstand van wordt genomen. In dit licht zullen we de speech van Wouter Bos onder de loep nemen. Maar eerst zullen we uiteenzetten waarom het zo belangrijk is voor leiders in een toeschouwersdemocratie het verleden mee te nemen als zij een nieuwe koers uitstippelen. En we zullen ingaan op het Derde Weg-denken binnen de PvdA aan de hand van een reeks Den Uyl-lezingen die hieraan waren gewijd.

LEIDERS IN EEN TOESCHOUWERS- DEMOCRATIE

Politieke leiders doen het in de huidige gepersonaliseerde en gemediatiseerde democratie niet snel goed. De kritiek op premier Balkenende heeft zich vanaf het begin gecentreerd op zijn leiderschap dat als kleurloos en weinig charismatisch wordt getypeerd. Toch zijn ook kleurrijke figuren als Geert Wilders en Pim Fortuyn slechts voor weinigen het toonbeeld van goed leiderschap. Het probleem met leiderschap is geen typisch Nederlands fenomeen, ook voor Duitsland werd geconstateerd dat ‘es

fehlt an persönlicher Führungskraft’ en na zijn lyrische opmars, klinkt nu al het gemor over Obama’s leiderschap.³ Goed politiek leiderschap is, kortom, niet eenvoudig.

De problematische omgang met leiders in Westerse democratieën is nauw verbonden met de verandering van de democratie sinds de jaren zeventig. De politicoloog Manin heeft deze verandering omschreven als de opkomst van de *audience democracy*, in Nederland door De Beus vertaald als toeschouwersdemocratie.⁴ De opkomst van de toeschouwerdemocratie wordt verbonden met de mediatisering en personalisering van politiek.⁵ In de toeschouwersdemocratie stemmen kiezers niet langer op een partij vanwege klasse, etnische of religieuze gebondenheid, zoals tijdens de verzuiling gebruikelijk was. De zwevende kiezer kiest op basis van politieke persoonlijkheden en dit geeft de politieke leider een nieuwe rol, waarin hij meer vrijheid geniet om een nieuwe visie te creëren of macht uit te oefenen. De media spelen een essentiële rol en treden op als verbindend element tussen leider en kiezer. De media geven de visie en intentie van de politieke leider door aan de kiezer en voegen daar een kwalificatie aan toe gebaseerd op een eigen interpretatie van de intentie van de leider.

De leider in de toeschouwerdemocratie is echter niet alleen aan de pers gebonden, maar ook aan het verleden, een gegeven waaraan Manin en De Beus weinig aandacht besteden. Bij het creëren van een nieuw verhaal heeft de leider dan ook minder vrijheid dan het lijkt. Een nieuw verhaal vormgeven middels trial en error is een gevaarlijke keuze, omdat dat tot verlies van controle over de intentie en uitleg van woorden kan leiden. Wie zich een nieuw imago wil aanmeten met behulp van een nieuw te communiceren visie, is aan contextuele conventies gebonden.

Voor politieke leiders die met speeches, lezingen en debatten een nieuwe stijl creëren en kiezers moeten trekken is taal uitermate belangrijk. Taal is zelfs het enige middel om nieuwe politiek te scheppen.⁶ Het succes van

zo’n exercitie hangt af van een juiste afweging tussen herkenbare concepten uit het verleden en nieuw verwoorde toekomstidealen. De historicus Koselleck heeft het gebruik van politieke concepten en taalgebruik door de tijd heen geanalyseerd en volgens hem zijn politieke en sociale concepten ‘de registratie en belichaming

Taal is het enige middel om nieuwe politiek te scheppen

van de elementen en krachten van de geschiedenis.⁷ De talige vorm van politieke concepten, zoals een speech, maakt de zorgen, idealen en wensen van een bepaald moment zichtbaar.⁸ Daarnaast heeft Koselleck erop gewezen dat politieke taal niet vanuit het niets komt, maar dat het is gebaseerd op een ‘space of experience’ (ervaringsruimte) en een ‘horizon of expectation’ (verwachtingshorizon). Een door de leider geschetste toekomstvisie die radicaal afwijkt van de ervaringsruimte, zal de aanhang niet snel overtuigen.

De historicus Skinner paste de speech act-theorie van taal filosofen als Austin en Searle toe op politieke taal en maakte duidelijk dat politieke taal meer is dan een constatering. Deze moet vergezeld gaan van een bepaalde intentie, en opgevolgd worden door een bepaalde actie, die de woorden concrete betekenis geeft.⁹ De relatie tussen taal en betekenis is gebaseerd op tijdgebonden conventies en context en kan dus niet zomaar worden veranderd door, in dit geval, een politiek leider.¹⁰ Een leider kan alleen een nieuwe verwachtingshorizon creëren, zoals de introductie van een nieuwe visie, als deze ook is gebonden aan een ervaringsruimte, zodat zijn toehoorders deze kunnen herkennen.

Goed leiderschap is daarmee niet gelegen in tijdloze leiderschapskwaliteiten, maar in de manier waarop de leider het verleden verbindt en gebruikt voor het creëren van een nieuwe toekomst. Een specifieke talige verandering krijgt pas concrete betekenis met daaropvol-

gende *speech acts* en een daarbij aansluitend optreden. Kortom, een politiek leider moet zich ervan bewust zijn dat hij niet uit het verleden kan stappen. Wanneer hij een nieuwe verwachtingshorizon schetst, moet hij rekening houden met de ervaringsruimte van zijn toehoorders, die gebaseerd is op herkenning van het verleden. Ook moet hij zich realiseren dat woorden pas concrete betekenis krijgen door *speech acts* en politieke daden. Een goed voorbeeld van een toespraak die later invulling kreeg is de Den Uyl-lezing van Wim Kok uit 1995. De constatering van Kok dat de ideologische veren van de sociaal-democratie moesten worden afgeschud, werd later verbonden met de neoliberale daden van de Paarse kabinetten. Kok hield echter zelf onvoldoende vat op deze betekenisverlening doordat hij niet in latere *speech acts* vervolg gaf aan zijn constatering uit de Den Uyl-lezing.

NEOLIBERALISME EN DE DERDE WEG

De Derde Weg bestond volgens Bos uit drie elementen: een 'relativering van de staat', 'een herwaardering van de markt' en meer 'verantwoordelijkheid' voor mensen. Door de Derde Weg ontstond ruimte voor 'herwaardering van de markt, ondernemerschap en globalisering als welvaart creërende krachten die ons in staat stellen ook sociaal beleid te voeren', aldus Wouter Bos. Dit alles was volgens hem mede gebaseerd op een herpositionering van de PvdA die al in de jaren tachtig begon. In het rapport *Schuivende Panelen* uit 1987 werd bijvoorbeeld al gesproken over 'deregulering, privatisering en decentralisatie', zo citeert Bos het rapport. Zusterpartijen in Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en de Democraten in de vs zagen de moderniseringsagenda van de PvdA dan ook als een inspiratiebron voor de Derde Weg.¹¹

Opvallend is dat Bos zelf toegeeft dat voor veel kiezers en zelfs partijleden het onderscheid tussen Paars, sociaal-democratie, neoliberalisme en de Derde Weg onduidelijk was. Desondanks probeert Bos in zijn lezing het neoliberalisme en de Derde Weg te scheiden. Dat wringt omdat

de kenmerken die Bos zelf geeft aan de Derde Weg — terugtrekking van de staat, privatisering, deregulering, meer markt, meer eigen verantwoordelijkheid voor mensen — de belangrijkste kenmerken zijn van wat we neoliberalisme noemen. Daarmee is neoliberalisme een intrinsiek onderdeel van de Derde Weg. Volgens Bos echter

Bos probeerde in zijn lezing het neoliberalisme en de Derde Weg te scheiden. Dat wringt

kleeft het beeld van de 'neoliberale aberratie' ten onrechte aan de Derde Weg, vooral als gevolg van een 'tragische timing' waarbij het succesvolle premierschap van Wim Kok en 'de leidende deelname van de Partij van de Arbeid aan twee Paarse kabinetten' samenviel met de opkomst van het neoliberalisme.¹² Uit de media-reactie op de lezing van Bos bleek wel hoezeer de Derde Weg en het neoliberalisme met elkaar worden verbonden. Bos' pleidooi voor het afschermen van bepaalde delen van de publieke sector voor marktwerking werd in de commentaren in week- en dagbladen geduid als een radicale breuk met de Derde Weg en daarmee met het verleden van de PvdA. De herwaardering voor de Derde Weg die Bos uitsprak, kwam niet over.¹³

Bos' redevoering werd dus als een breuk ervaren. Een dergelijke breuk met het eigen partijverleden leidt tot problemen omdat Bos geen rekening houdt met het belang van een gedeelde ervaringsruimte van waaruit anderen — partijgenoten, kiezers, pers — haar bezien en waarden. In die gedeelde ervaringsruimte is de Derde Weg met al zijn neoliberale kenmerken immers omarmd door de top van de partij, niet in de laatste plaats door Bos zelf, die niet alleen als 'Prins van Paars' maar ook nog na die kabinetten als 'darling van de Derde Weg' bekend stond.¹⁴ Bos besteedde in zijn documentaire over de verkiezingen van 2006 nog ruim

aandacht aan, destijds, hét Derde Weg-bolwerk Policy Network. 'Daar ga ik graag naar toe, daar leer ik wat. (...) Dat is gewoon spannend.'¹⁵

Een ont koppeling van de Derde Weg van het neoliberale beleid van Paars is onmogelijk, en niet-historisch. Juist de economische successen, gebaseerd op neoliberale receptuur, verklaarden de successen van de Paarse kabinetten en maakten de herwaardering van markt en ondernemerschap acceptabel. Overigens wist de PvdA destijds zelf ook geen onderscheid te maken tussen het neoliberalisme en de Derde Weg. 'Net zoals het ons maar niet lukte om het Paarse kabinet het kabinet-Kok te noemen (...). [En w]aar de Derde Weg paars was en waar PvdA bleef duister', zoals Bos treffend stelt.

Bos is zich dus bewust van de ambivalentie en onduidelijkheid van alle termen, maar probeert toch om een nieuwe visie uiteen te zetten. Hij lijkt daarbij wat al te lichtzinnig met zijn eigen verleden en dat van de partij om te gaan. Daarmee bestaat het gevaar dat Bos niet alleen de aansluiting met de ervaringsruimte van de kiezers, pers en partij verliest, maar ook de controle over zijn eigen verhaal.

MEER DAN 'TRAGISCHE TIMING'

De jaarlijkse Den Uyl-lezing werd voor veel Nederlanders een begrip door de, al genoemde, lezing van Wim Kok in 1995 waarin hij de partij 'ontdeed' van haar ideologische veren. Dat betekende overigens niet het einde voor de ideologie, want Kok stelde in dezelfde lezing een nieuw programma centraal dat sterk leek op het denken van de Derde Weg.¹⁶

Kok zegt zelf in een terugblik dat zijn woorden 'onnodig misverstanden [hebben] veroorzaakt. Maar los daarvan, ik had niet de ambitie om met grote regelmaat bijzondere toespraken af te scheiden over de plaats en rol van de sociaaldemocratie'.¹⁷ Kok had dus niet te behoefte om een nieuwe verwachtingshorizon te creëren, laat staan om ze in te vullen met nieuwe *speech acts* of daden, terwijl nadien zijn 'afschudden-van-de-veren' wel als een breuk

werd ervaren en gepresenteerd. Intern werd het uitblijven van nieuwe bevolgen redevoeringen dan ook betreurd: 'Het eerlijk uitkomen voor de derde weg is de manier om de partij weer een ideologisch verenkleed aan te meten', aldus Kees van Kersbergen en Gritta Notelman in hun beschouwing over de Derde Weg in de Nederlandse politiek.¹⁸

Bovendien bleek Koks strategie op de lange termijn niet vol te houden. Een jaar na de beëindiging van Paars II kwamen de bewindslieden bij elkaar. Bram Peper probeerde bij die gelegenheid via een essay een antwoord geven op de vraag 'in hoeverre het rafelige beeld van Paars II een uitdrukking is van meer structurele factoren en bewegingen in politiek en maatschappij'. In zijn essay bespeurt Peper 'een welhaast structurele "ruimte" voor leiderschap, voor het geven

Economische resultaten, op neoliberale receptuur gebaseerd, vormen de legitimatie voor de Derde Weg

van richting (visie)'.¹⁹ Meer dan één brainstorm-sessie is er niet aan besteed. 'Wim houdt niet van grote verhalen', zo verklaarde Peper.²⁰ De economische groei vierde tegelijkertijd hoogtij, waardoor de noodzaak tot zingevingsdebatten minder noodzakelijk leek: het ging toch goed?

Economische resultaten, op neoliberale receptuur gebaseerd, vormden ook voor de Derde Weg grotendeels de legitimatie. De Derde Weg kenmerkte zich door een geloof in de positieve veranderingen die ondernemerschap en management-denken zouden brengen in de verzorgingsstaat. In de Den Uyl-lezingen na Kok passeerde een reeks van ideologisch bevolgen Derde Weg-denkers de revue. In 1996 trapte de econome Zsuzsa Ferge af, in 1999 gevolgd door Frank VandenBroucke, de Belgische minister van Sociale Zaken die met zijn liberale premier

Verhofstadt het Derde Weg-concept 'de Actieve Welvaartstaat' introduceerde.²¹ In zijn Den Uyl-lezing propageerde hij het 'paradigma van de participatie' waarin liberalen en sociaal-democraten elkaar vonden. 'Voor sociaal-democraten is de markt (met sociale spelregels) één van de instrumenten om participatie in de samenleving te realiseren.'²²

Een jaar later mocht Hans Wijers (D66) de lezing geven; als minister van Economische Zaken de drijvende kracht achter de privatisering onder Paars I en een uitstekend voorbeeld van de tijdgeest van de Paarse jaren en de waardering daarvan in de PvdA. Wijers kreeg de ruimte om te pleiten voor privatisering van delen van het onderwijs, meer macht voor aandeelhouders, en de terugdringing van beschermingsconstructies voor bedrijven. 'Deze ambities en beleidsagenda zijn Paars II en III wel heel erg op het lijf geschreven', aldus de sociaal-liberaal.²³

De Derde Weg was geliefd binnen de PvdA — niet alleen onder de sprekers van de Den Uyl-lezingen

Niet de minsten kregen het woord. In 2002 was het podium voor Derde Weg-kanselier Gerhard Schröder. 'De Europese sociaaldemocratie — de sociaaldemocraten in Nederland evenzeer als de sociaaldemocraten in Duitsland — hebben de pretentie de modernisering van de economie en de samenleving te stimuleren.' Als inspirator prees hij, net als VandenBroucke, het beleid van Paars: 'het "poldermodel" en het "proces van Wassenaar" van Wim Kok, Ad Melkert en de Partij van de Arbeid [is] een succesverhaal, dat in heel Europa aandachtig is bestudeerd.'²⁴

De gepresenteerde resultaten van 'onze politiek van het midden' waar aan gerefereerd werd, waren vooral economische successen, herleid tot neoliberal beleid, zoals belastingshervorming, beheersing van de overheidsuitgaven en

een verbeterd ondernemingsklimaat.²⁵ In 2004 sloot New Labour-denker Peter Mandelson vooralsnog de rij met Derde Wegdenkers op de Den Uyl-lezing. Sindsdien staan meer klassieke sociaal-democratische thema's weer centraal zoals solidariteit (Margalit; 2005), of werd er juist afgegeven op het marktdenken in zorg en onderwijs (Trappenburg; 2006).

NEOLIBERALE WAARDENGEMEENSCHAP

De Derde Weg was geliefd, niet alleen onder de sprekers van de Den Uyl-lezing, maar ook in de PvdA was er 'altijd een Derde Weg-circle binnen de partij'.²⁶ Dit hoeft niet te verwonderen, de oplossingen die de denkers van de Derde Weg propageerden waren in die tijd uiterst succesvol. Mandelson vertelde in zijn lezing niet voor niets trots dat in Groot-Brittannië dankzij arbeidshervormingen er meer dan 1,7 miljoen banen waren gecreëerd. Zijn neoliberale oplossing voor veel sociale problemen was daarom: 'return to higher rates of growth as the necessary condition for progressive modernisation of European welfare states. Now, I know some continental social democrats will react to this and say "that's just New Labour sub-Thatcherite neo-liberalism"! But in shaping their agenda, it was the Netherlands under the Kok government that led the way. It was the Dutch who invented the concept of flex-security. It was Ad Melkert when he was Social Affairs Minister who linked specific programmes of job creation to welfare and labour market reform.'²⁷

Mandelson was in zijn lofuitingen niet de enige. Bill Clinton, Tony Blair en Gerhard Schröder prezen Kok en zijn Paarse regering voor de modernisering van de welvaartsstaat. En Kok nam die complimenten terecht in ontvangst, inclusief — zij het schoorvoetend — het predicaat Derde Weg. In Washington gaf Kok in 1999 toe dat 'we put it into practice without having the label on it, the Third Way (...) anyhow, it is symbolic for renewal'.²⁸ Alleen binnenskamers wilde hij toegeven 'that he liked the third way approach "very much"²⁹, aan grote verhalen was immers geen behoefte.

Een jaar later ging het al makkelijker toen de Derde Weg-leiders onder het Duitse equivalent *Das neue Mitte* bijeenkwamen onder leiding van Gerhard Schröder in Berlijn. In het afsluitende communiqué stelden ze: 'Wir praktizieren neue Methoden modernen Regierens', omdat hun centrale waarden (onder andere volledige werkgelegenheid) alleen bereikt konden worden door nieuwe economische en fiscale benaderingen. Deze waarden wilden de veertien regeringsleiders delen in een "internationale Wertgemeinschaft" (...) eines neuen internationalen Sozialpakts — die praktische Umsetzung unseres Engagements für starke Gemeinschaften in unseren Ländern auf internationaler Ebene.'³⁰

De Derde Weg vormde in de ogen van de regeringsleiders dus zelfs de basis van een waardegemeenschap, gebaseerd op het succesvolle liberale economische beleid in hun thuislanden. Liberale en neoliberale noties zorgden juist voor het succesverhaal, niet voor niets kregen de economische hervormingen de meeste aandacht in de Den Uyl-lezingen. Het was dus niet 'tragische timing' dat de Derde Weg samenviel met het neoliberale beleid van Paars. Het waren de tijdgebonden economische successen van het omarmde (neo)liberale model die het besef verminderden hoe belangrijk zaken als financieel toezicht zijn. Van de toonaangevende economen in Nederland is 80% lid van de PvdA, merkt Bos schertsend op in zijn lezing,³¹ en juist die propageerden in de jaren negentig neoliberale oplossingen, die er ook bij de PvdA in de eerste Paarse jaren goed in gingen.

Terugkijkend zag ook Wim Kok dat er 'wel een groeiend ongenoegen merkbaar [was] over achterstanden in het onderwijs, wachtlijsten in de zorg en het achterblijven van beloningen ten opzichte van de marktsector voor zorgpersoneel, onderwijspersoneel en politie. *Het ging toch zo goed met de economie?*'³²

Juist het geloof in het oplossend vermogen van de markt karakteriseren Paars, de Derde Weg en de PvdA in die dagen. Peter Giddens probeerde de kritiek van 'oud links' die de Derde Weg veel te liberaal vond, dan ook te ondervan-

gen door juist de creativiteit van het ondernemerschap centraal te stellen. Die kon ervoor zorgen dat 'the tendency of Financial markets toward crisis' werd ondervangen. Bovendien, 'the left has to get comfortable with markets, with the role of business in the creation of wealth, and the fact that private capital is essential for social investment'.³³

Bos concludeert in zijn lezing dat kapitalisme 'onderminning van de menselijke waardigheid (...) door een voortdurende druk van commercialisering op de publieke sfeer' betekent, maar in de hoogtijdagen van Paars geloofde men, zie het communiqué van Berlijn, juist het omgekeerde. 'Het debat over de derde weg heeft laten zien dat de markt kan worden geapprecieerd en goed zijn werk kan doen. De discussie over markt versus overheid is achterhaald', schrijven Van der Ploeg en Bussemaker nog in 2001.³⁴ Deze nu wat oncomfortabele erfenis van de Derde Weg dankt de PvdA dus niet slechts aan de tijdgeest, maar behoort tot de historische boedel van de partij.

EEN BREUK MET HET VERLEDEN?

Dat Bos zich in de Den Uyl-lezing afzet tegen de markt en het neoliberalisme contrasteert niet alleen met het verleden van de partij, maar ook met uitspraken die hij in het recente verleden zelf heeft gedaan. Nadat Bos in november 2002 werd gekozen tot politiek leider uitte hij zich nog als een prins van Paars. Gevraagd naar zijn visie op de partij verwees hij naar ondernemerschap en nam hij bedrijven als voorbeeld: 'Als ik een beeld zou moeten oproepen zou dat het beeld van Nokia moeten zijn, of van 3M, dat zijn beide voorbeelden van bedrijven die zichzelf zo organiseerden dat ze altijd overal ergens de eerste mee waren en het nieuwste. (...) Maar het idee van dat de Partij van de Arbeid altijd weer de partij zal zijn die steeds weer met de beste ideeën komt daar waar er een probleem is, of met de beste mensen. En altijd eerder dan anderen en altijd beter. Dat je dat als proces weet te organiseren, dat is mijn ambitie.'³⁵

In de eerste jaren vergeleek hij zijn visie niet voor niets met die van Wim Kok³⁶ en zag hij bij zichzelf weinig veranderingen ten opzichte van Melkert.³⁷

Met de Den Uyl-lezing van 2010 heeft Bos echter een breuk met het verleden gemaakt en daarmee niet alleen een deel van het partijverleden achter zich gelaten, maar evengoed een deel van zijn eigen geschiedenis. Misschien ging deze breuk minder ver dan in de pers is gesuggereerd, maar dat Bos' herwaardering voor de Derde Weg niet is overgekomen is eveneens, zeker met de Den Uyl-lezing van Kok in het achterhoofd, zorgelijk. Een breuk met het verleden is problematischer dan vaak wordt gedacht, juist het verleden is voor de toehoorders (partijgenoten, kiezers, journalistiek) het enige punt van gedeelde herkenning. Aan de andere kant toont onderzoek naar succesvol leiderschap dat politieke leiders met hun tijd mee moeten gaan.³⁸ Een probleem doet zich voor wanneer leiders breken met het verleden zonder dat zij zich er van bewust zijn dat ze daarmee een periode afsluiten, of als media en kiezers dit niet zo ervaren.

De oude speech acts en daden van Wouter Bos en de partij worden in zijn lezing groten-deels weggedrukt. Het is daarom maar de vraag of de ervaringsruimte van partij en kiezers passen bij Bos' nieuwe verwachtingshorizon. Het beeld van Paars mag dan wel wat flets zijn, het bracht de PvdA het premierschap en toch ontgezegelijk ook veel vernieuwing, juist door de liberalisering, die door een invloedrijk deel van de partij — de economen voorop — ook zo gewaardeerd werd.³⁹ Dat de PvdA ook terecht trots mag zijn, en is, op dit deel van het verleden zal beter moeten worden betrokken in het invullen en vormgeven van de nieuwe horizonten. Door de (deels) onvoorziene gevolgen van zijn oude ideologie vooral toe te schrijven aan de tijdgeest en tragische timing gaat Bos niet eerlijk om met het (partij)verleden, maar evenmin met zijn eigen verleden. En juist dat is problematisch en zal onbegrip oproepen bij kiezers, partijleden en media die neoliberale elementen wel als onderdeel van de Derde Weg.

Dat betekent niet dat Bos niets had kunnen veranderen, maar wel dat hij dit alleen had kunnen doen met een betere reflectie op zijn verleden en dat van de partij. Een politicus kan niet zomaar uit deze ervaringsruimte stappen, net zomin als hij uit de geschiedenis kan stappen. In

Een breuk met het verleden is voor een politicus problematischer dan vaak wordt gedacht

2008 gaf Bos, weer bij Policy Network, hieraan zelfkritisch uiting: 'The good work must go on. But we need to add one or two new elements. In fact, I say "new" but they are not new at all. I say we need to go "Back to the Future". We need to continue to modernise, but with more focus on our roots.'⁴⁰ En bij die roots hoort voor de PvdA ook de Derde Weg met zijn verworvenheden en met zijn neoliberale schaduwkanten. Het verleden met de toekomst verbinden moet bovendien consistent en in alle openbaarheid gebeuren, omdat anders niet de aansluiting zal worden gevonden met de ervaringsruimte van partij, kiezers en journalistiek.

Wat beoogde Bos met zijn Den Uyl-lezing: een breuk met de neoliberale aspecten van de Derde Weg — zoals de pers constateerde — of een werkelijke herwaardering van de Derde Weg inclusief zijn neoliberale principes? Nu Wouter Bos afscheid heeft genomen van de politiek, zal hij niet meer met speech acts duidelijk kunnen maken wat hij voorstond. Het is nu aan Job Cohen om de lezing van Wouter Bos mee te nemen in het verhaal waarmee de PvdA de verkiezingen ingaat. Cohens verleden met de Derde Weg is uiteraard een andere dan dat van Bos, maar het onverwerkte verleden van de Partij van de Arbeid met de Derde Weg blijft bestaan. Daar zal ook Cohen rekening mee moeten houden.

Noten

- 1 Wouter Bos, *De Derde Weg Voorbij* (21ste Den Uyl-lezing 25 januari 2010), p. 7. via pvda.nl.
- 2 Ibid., p. 13.
- 3 Ronald Kroeze en Sjoerd Keulen, 'The Manager as ideal democratic leader: The role of the managerial narrative in Dutch politics 1980-2010', in: *Creative Democracy* (Forthcoming; Bonn 2010); Citaat: 'Es fehlt an persönlicher Führungskraft', *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (8 december 2008).
- 4 Bernard Manin, *The principles of representative government* (Cambridge 1997); Jos de Beus, *Een primaat van politiek* (Amsterdam 2001).
- 5 Huub Wijffjes and Gerrit Voerman (red.), *Mediatization of politics in history* (Leuven 2009).
- 6 J.G.A. Pocock, 'Verbalizing a political act: Towards a politics of speech', in: idem, *Political thought and method* (Cambridge 2009), p. 33-50.
- 7 R. Koselleck, *Futures past. On the Semantics of Historical Time* (Cambridge 2004), p. 223.
- 8 Ibidem, p. 223.
- 9 Een rechter die zegt: 'Ik veroordeel de verdachte tot vijf jaar cel' is een goed voorbeeld van een speech act. Het is een constatering (de verdachte moet vijf jaar de cel in), met een bepaalde intentie (een *veroordeling* van de rechter die geldt voor de verdachte) die pas betekenis krijgt nadat de verdachte daadwerkelijk wordt weggevoerd uit de rechtszaal en vijf jaar in de cel belandt. Vertrouwen in een rechterlijke uitspraak baseert zich dan ook op een dergelijke invulling van zijn uitspraak.
- 10 L. Austin, *How To Do Things With Words* (Oxford 1976) p. 5; Q. Skinner, *Visions of politics* (Cambridge 2002) part 1, Introduction.
- 11 Bos, *De Derde Weg Voorbij*, p. 2-4.
- 12 Ibidem, p. 7.
- 13 Als voorbeelden: 'PvdA-leider neemt afstand van de Derde Weg en wil marktwerking inperken', *Het Parool* (26 januari 2010) 4; Pieter van Os, 'Een diepe greppel tegen het ongebreidelde kapitalisme: PvdA-leider Wouter Bos neemt in Den Uyl-lezing afstand van sociaal-democratische hervormingsbeweging "Derde Weg"', *NRC Handelsblad* (26 januari 2010); Thijs Boer, 'Bos maakt schoon schip', *Vrij Nederland* (30 januari 2010) 16; Arendo Joustra, 'De Weg van Wouter Bos', *Elsevier* (30 januari 2010), p. 3.
- 14 Peter de Waard, 'Wouter Bos nieuwe darling van Derde Weg', *de Volkskrant* (20 mei 2006), p. 4.
- 15 Rudi Boon en Kees Brouwer, *De Wouter Tapes, Krankzinnig vak eigenlijk* (VPRO: 19 maart 2007, Nederland 2) 14.00 minuten.
- 16 Wim Kok, 'We laten niemand los', in: *In het spoor van Den Uyl. Den Uyl-lezingen 1988-2008* (Stichting dr. J.M. den Uyl-lezing; Amsterdam 2009), p. 187-217.
- 17 Piet de Rooy en Henk te Velde, *Met Kok. Over veranderend Nederland* (Amsterdam 2005), p. 72.
- 18 Kees van Kersenbergen en Gritta Nottelman, 'De derde weg en de Nederlandse politiek', in: Jet Bussemaker en Rick van der Ploeg (red.), *Leven na Paars? Linkse visies op de Derde Weg* (Amsterdam 2001) p. 40-51, aldaar p. 40.
- 19 Bram Peper, *Op zoek naar samenhang en richting. Een essay over de veranderende verhoudingen tussen overheid en samenleving* (12 juli 1999). Het essay lekte uit en is daarom nog steeds terug te vinden via: www.nrc.nl/DenHaag/Documenten/peper.html.
- 20 Max van Weezel en Michiel Zonneveld, *De onttovering van Paars. Een geschiedenis van de kabinetten-Kok* (Amsterdam 2002), p. 98.
- 21 Carl Devos, Tine Boucké, Patrick De Vos en Dries Lesage, 'De stille revolutie van de globalisering en de Derde Weg: Bedenkingen bij de activering van de Belgische welvaartsstaat', *DEMOKRIT, Mededelingen van de vakgroep politieke wetenschappen Universiteit Gent* 1 (2004), p. 23 ev.
- 22 Frans Vandenbroucke, 'De actieve welvaartsstaat: Een Europees perspectief', in: *In het spoor van Den Uyl*, p. 313-343, aldaar p. 326.
- 23 Hans Wijers, 'De "aibaarheid" voorbij. Kenniseconomie vraagt om fundamenteel andere inrichting samenleving', in: *In het spoor van Den Uyl*, p. 343-371, aldaar p. 366.
- 24 Gerhard Schröder, 'Innovatie en rechtvaardigheid: Het Europese model', in: *In het spoor van Den Uyl*, p. 371-381, aldaar p. 371-372.
- 25 Ibidem, p. 373.
- 26 Aldus PvdA's internationale secretaris A. Pinto op. cit: Peter de Waard, 'Verdwaald op de Derde Weg', *de Volkskrant* (19 juli 2003). Zie ook het rijtje partijprominenten uit noot 3.
- 27 Peter Mandelson, 'Europe's response to globalisation: the social democratic case', in: *In het spoor van Den Uyl*, p. 433-455, aldaar p. 423.
- 28 William J. Clinton Presidential Library and Museum, 'Remarks by the president and other participants in democratic leadership forum The Third Way:

- Progressive governance for the 21st Century' (Washington, 25 april 1999), via: <http://clinton6.nara.gov>.
- 29 Anthony Giddens, *The third way and its critics* (Londen 2000), p. 5.
- 30 'Abschlusskommuniqué der Konferenz "Modernes Regieren im 21. Jahrhundert" am 3. Juni 2000 in Berlin', via: www.internationalepolitik.de/ip/archiv/jahrgang2000/junioo.
- 31 Bos, *De Derde Weg Voorbij*, p. 11, p. 12.
- 32 Onze cursivering: De Rooy en Te Velde, *Met Kok*, p. 75.
- 33 Giddens, *The third way and its critics*, p. 6, p. 34-37.
- 34 Jet Bussemaker en Rick van der Ploeg, 'Rood in Paars: visie op een links-radical politiek', in: Bussemaker en Van der Ploeg, *Leven na Paars?*, p. 11-40, aldaar p. 20.
- 35 Rudi Boon en Kees Brouwer, Wouter. *Achter de schermen van een onverbidelijke verkiezingscampagne* (VPRO: 2 maart 2003, Ned 3) 30.00 minuten.
- 36 Boon en Brouwer, *Krankzinnig vak eigenlijk*, 8-9.00 minuten.
- 37 Boon en Brouwer, *Wouter*, 24.15 minuten. Alhoewel Wouter Bos in 2002 een pleidooi voor nieuwe mensen en nieuwe ideeën hield, vergeleek hij zichzelf tegelijk met Melkert - waarvan hij niet veel versilde naar eigen zeggen. In 2006 wilde hij net als Kok ervoor zorgen dat de mensen het nog iets beter kregen en zag hij nadrukkelijk niets in grote visies, zoals Mercurius die bij hem probeerde te vinden.
- 38 Henk te Velde heeft in *Stijlen van Leiderschap* erop gewezen dat toonaangevende politieke leiders van de afgelopen twee eeuwen zowel hun tijd vormden als begrepen.
- 39 Zie het pleidooi om de PvdA niet alleen te laten 'bekennen tot het ideologische gedachtegoed van de moderniserende sociaal-democratie ofwel de "derde weg"' en hieraan de 'eigen partijorganisatie' aan te passen, in: Kees van Kersenbergen en Gritta Nottelman, 'De derde weg en de Nederlandse politiek', in: Bussemaker en Van der Ploeg, *Leven na Paars?*, p. 40-51, aldaar p. 40.
- 40 Wouter Bos, 'Modernising social democracy: Back to the future' (Policy Network; 1 april 2008), p. 3.